

BALYS SRUOGA

DIEVŲ
MISKAS

21319

BALYS SRUOGA

DIEVŲ
MIŠKAS

21319

Atsiminimai

OBUOLYS

I. DIEVŲ MIŠKAS

Liūnai, kemsynai, kalneliai. Ant kalnelių, kažkieno galios supiltų iš balto smėlelio, – pušaitės, aukštos ir lieknos it senoviško ješiboto auklėtinės. Pakalnėlėse – berželiai, tokie paliegę, tokie nuskurdę, tarytum saulaitės malonės užmiršti našlaičiai našlaitėliai. Atkalnėse ir pašlaitėse – vaivorai, mėlynės, bruknės, susipynė susiaudė į sultingą žalią kilimą, išmargintą uogelėmis. Daubose ir skersvėjuose – klumpabalų žolės, purienos ir viksvos.

Kadaise, seniai seniai, čionai jūros dugno būta. Tarytum audros metu bangos būtų netikėtai sustingusios, sukietėjusios, o jų paviršių šiaurės vėjai baltuoju smėleliu apibarstę būtų.

Ši vieta prisiglaudė Šiaurės jūros* pakrantėje, keturios dešimtys penki kilometrai į rytus nuo Gdansko miesto. Iki 1939 metų tai buvo mažai kam žinomas užkemsys. Šalia jos merdėjo mažas miestukas, beveik kaimas, Štuthofas, kokių Vokietijoje buvo tūkstančiai. Miestuką su Gdansko miestu jungė asfaltuotas plentas ir siaurasai geležinkelėlis. Ir gyveno čionai patys nuobodžiausi žmonės Europoje – Prūsų vokiečiai, paskendę šiokiadienėje dvasios menkystoje, garbinę policininką ir virtuvę, laukiję tvarką ir alų, galėję ištisą savaitę duonos nevalgyti, kad tiktai šventadieniais jiems būtų leista karingu žingsniu iškilmingai gatvėmis pradūlinti ir didžiulį būgną pabambinti.

Štuthofio piliečiai, sekmadieniais norėdami jūroje pasi-plukdyti, turėdavo pereiti tą sustingusią jūra, tą jūros dugną,

---

* Turėtų būti Baltijos jūros. Čia, matyt, yra korektūros klaida autoriaus rankraštyje. (*red.*)

pušaitėmis, berželiais ir kemsynais apsisėlusį. Nors tų piliečių dvasia kad ir kažkaip būtų buvusi supolicinta, vis dėlto jie, įbridę į kemsingąjį plotą, pasijusdavo kažkaip šventadieniškai. Jau vienas vietos pavadinimas primindavo jiems, kad yra dar šis tas pasaulyje ir be policininko, ir be alaus.

Dievų miškas! – taip ši vietelė žmonėse iš senų senovės vadinosi. Kadaise, labai seniai, šiame miške dievai gyvenę. Savotiški dievai. Ne germaniškos kilmės. Ne Votanas, ne Toras. Gyvenę tenai lietuviškųjų dievų palikuonys.

Gdansko apylinkės vietovės iš viso gana turtingos senovės padavimais ir legendomis, kuriose nuostabiu būdu veikia lietuviškos kilmės ir lietuviškais vardais personažai. Perkūnas, Jūratė, Laumė, Patrimpas – nuolatiniai Gdansko srities jūros pakrančių, ežerų ir miškų gyventojai, nors tuos padavimus ir pasakoja Prūsijos piliečiai, besivadina vokiečiais.

Iki 1939 metų po tą Dievų mišką šiokiomis dienomis klampinėjo tiktai uogautojos moterėlės ir grybautojai pensininkai, retkarčiais užklysdavo dar ir koks medžiotojėlis nenusisekėlis. Šiaip buvo čionai tuščia ir nyku, tik lieknosios pušelės gailiai ošdavo, tarytum graudžiais atodūšiais dūsaudavo, prisimindamos tuos laikus, kada čionai linksmieji dievai šauniuosius pasiūtarojimus keldavo. 1939 metais Dievų miškas staiga atgijo, suirzo, suklibždėjo, lyg senlaikių dievai būtų į jį sugrįžę...

Ne, – jokie dievai tenai negrįžo: apsigyveno jame piliečiai, panašūs į velnius.

Pasibaigus lenkų–vokiečių karui, Gdansko miesto savivaldybė nutarė Dievų miške įsteigti koncentracijos lagerį nepaklusniems lenkam į gerą kelią atvesdinti.

Pagrindinis visų koncentracijos lagerių veiklos dėsnis – rūpintis, kad niekas pasauly nesužinotų, kas ir kaip vyksta už spygliuotųjų vielų užtvaros. Pasklidusios žinios apie užtvartų

gyvenimą galėtų lagerio šeiminkam įvairių nemalonumų pripainioti. Atsirastų vienas kitas, kuris ir pasipiktintų, ir rėkti pradėtų, ir svetinguosius šeiminkus barbarais pavadintų. Kam viso to reikia? Kur kas patogiau lagerio veiksmai atlikti tuomet, kai jokios pašalinės ausys negirdi, pašalinės akys nemato ir nekenkia samdytajai propagandai lagerio šeiminkų kultūringumą ir kūrybinius laimėjimus liaupsinti.

Dievų miškas toli buvo nuo pašalinių akių ir ausų. Apylinkėj gyventojų buvo maža, ir tie patys buvo patikimi galinųjų šio pasaulio balvonų garbintojai. O svarbiausia – Dievų miško geografinė padėtis buvo tokia, kad spygliuotosios pastogės gyventojai negalėjo ir svajoti apie pasišalinimą iš lagerinės viešnagės. Iš vienos pusės buvo Šiaurės jūra*, karo metu taip stropiai saugojama. Iš kitos pusės – garsioji jūros įlanka, iš trečios – didžiulė dvišakė Vysla su savo kanalų ir kanaliukų sistema, iš ketvirtosios – siaurutis pusiasalis, skirias jūrą ir įlanką. Bėglys, ištrūkęs iš Dievų miško, kur link jisai nukryptų, vis tiek patektų į vandenį ar į policijos glėbį.

1939 metų rudenį atsibastė čionai pirmieji naujakuriai: būrys vokiškų SS vyrų ir keli šimtai nuskarusių dryžuotų elgetų, didžiojo daugumoj Gdansko srities lenkų, pasmerktų mirti. Miške, kokioj pusės metro aukštumoj ties jūros lygmeniu, buvo ištemptos pirmosios skurdžios palapinės, – oficialiai prasidėjo koncentracijos lageris.

Prasidėjo miško kirtimas, kelmų rovimas, žemės lyginimas, kalnų griovimas, pelkių užkimšimas, žvyro ir akmenų vežimas, barakų sudėliojimas, didžiulio mūro – komendantūros ir administracijos namų – statyba. Lageris buvo suplanuotas milžiniškas, galįs sutalpinti daugiau šimto tūkstančių kalinių, tačiau jo statyba ir 1945 metais dar toli gražu nebuvo baigta.

---

* Žr. išnašą 5 p.

II. BARAKINĖ KULTŪRA

Hitlerio Vokietija buvo tarytum klasikinė lagerių šalis.

Šalis, kadaise garsėjusi tokiu puošniu, tokiu skaidriu baroko stiliumi, dabar galėjo didžiuotis savo barakais, – visi lageriai gyveno barakuose.

Baroko susmukimas į baraką – šis istorinis procesas vaizdžiai apibrėžia vokiečių kultūros raidą Hitlerio papėdėje. Visiškai neatsitiktinis, visiškai nuosakus buvo dalykas, kad Vokietija, savo karinės galios išsirutuliojimo metu okupuojanti vis naujus ir naujus kraštus, – Vokietija, kadaise buvusi kultūrtrėgerė, dvidešimtojo amžiaus viduryje virto lagertrėgere plačiausia prasme. Pati kūrybiškai visiškai nusususi, Hitlerio Vokietija kitiem kraštam galėjo atnešti tiktai aukščiausią savo kultūros vaisių – lagerį, baraką.

Pačioje Vokietijoje lagerių buvo sunkiai aprėpiama daugybė – įvairiausios rūšies. Karo lageriai, sporto lageriai, poilsio lageriai, politinio susibuvimo lageriai, jaunimo lageriai. Reicho darbo tarnybos lageriai, repatriantų lageriai, karo pabėgėlių ir tremtinių lageriai, subombintų miestelėnų lageriai, pereinamieji ir paskirstomieji lageriai, darbo lageriai, internuotųjų lageriai, karo belaisvių lageriai, – taip ir toliau, taip ir toliau. Visų šitų lagerių priešakyje, kaip hitlerinės kultūros pažiba ir pasididžiavimas, ėjo koncentracijos lageriai, atsiradę Vokietijoje drauge su Hitlerio atėjimu į valdžią. Tačiau ir koncentracijos lageriai anaiptol nebuvo vienodi, nors jų visų uždavinys vienas tebuvo – naikinti hitlerinės Vokietijos, ypač nacių partijos, priešus, tikruosius ir įtariamus, šiaip atliekamus piliečius ir partiniam pareigūnam nepageidautinus

padarus. Todėl tie lageriai pradžioje, su Dachau pirmojoje vietoje, buvo beveik be išimties uždari, tai yra, tokie, iš kurių niekas gyvas nebeišeidavo. Todėl jie dažnai ir buvo vadinami *Vernichtungslager* – naikinimo lageris.

Kol Hitleris valdė tiktai Vokietiją – į lagerius kimšo ir naikino savo piliečius, – žuvo jų tenai šimtai tūkstančių, – tikslaus skaičiaus niekas nežino. Kai jis pradėjo grobti svetimą žemę, Vokietijos piliečiai galėjo kiek lengviau atsidusti: atsirado naujos gausios naikinimo medžiagos. Lagerių skaičius sparčiai augo. Dachau, Oranienburgas, Buchenvaldas, Mathauzenas, Guzenas, Gros-Rozenas, Ravensbrukas, Flossenburgas, Aušvicas – svarbesnieji Vokietijos lageriai gyventojų skaičiaus atžvilgiu buvo ištisi miestai su savo filialais ir fabrikais, su savo atskirais įstatymais, su savo nuosava teise ir morale, niekur kitur nepraktikuojama, su savo nuosavomis partijomis ir partinėmis rietenomis, su savo papročiais ir gyvenimiška išmintim. 1943 metų pabaigoj visi Vokietijos koncentracijos lageriai pagal režimo kietumą buvo suskirstyti į penkias kategorijas. Tuomet Dachau ėjo jau pirmojoje kategorijoje – buvo jau pats geriausias, pats lengviausias lageris. Jis tuomet jau buvo virtęs, tariant, reprezentacijos lageriu. Jį ne kartą aplankydavo tarptautinė Raudonojo Kryžiaus komisija, jis buvo naudojamas savotiškai propagandai. Jame sėdėjo daugelis Anglijos, Amerikos, Prancūzijos piliečių, su kuriais buvo privengiama elgtis taip, kaip buvo elgiama su vidurinės ar rytinės Europos gyventojais.

Pats bjauriausias lageris, ketvirtosios kategorijos, buvo Mathauzenas su savo filialu Guzenu. Penktos kategorijos lageriai buvo už Vokietijos sienų, ypač Lenkijoje, pavyzdžiui, Maidanekas. Penktosios kategorijos lageriai iki galo pasiliko uždari – naikinimo lageriai.

Dievų miškas, oficialiai vadinamas Štuthofo koncentracijos lageriu, aiškaus veido neturėjo. Jame buvo galima rasti įvairiausių savumų nuo pirmosios iki penktosios kategorijos. Patį sunkiausią laikotarpį gyveno jisai nuo 1939 iki 1942 metų pabaigos, – kai vokiečių kariuomenė triumfališku maršu žygiavo per Europą, kai vokiečių SS vyram mintis, kad Vokietija gali karą pralaimėti, atrode juokinga nesąmonė, gauti gimti tiktai pamišėlio galvoje. Tuomet ir Dievų miškas buvo uždaras lageris. Tikrai, iki 1942 metų pabaigos šiame lageriūkšty atsidūrė daugiau 20 000 žmonių, iš kurių per tą laikotarpį šiokiu ar tokiu būdu numarinta 18 000. Likusieji 2 000 – arba buvo iškelti į kitus lagerius, arba čia pat vietoje gyvi išliko. Tiktai labai nedaugelis, stačiai pavieniai asmenys, buvo iš lagerio paleisti, žinoma, ne į laisvę, bet į priverčiamus darbus arba darbo lagerius.

1942–1943 metų sanvartoje Štuthofo lageryje buvo 3 500–4 000 kalinių. Tame laikotarpyje kalinių sąstatas keisdavosi 3–4 kartus per metus. Vieni kaliniai miršta, jų vieton atvaromi kiti, tokiu būdu bendras skaičius laikosi pastoviai, siekdamas 3 500–4 000 galvų. Buvo kelios dešimtys kalinių, kurie sugebėjo šiame lageryje išlikti gyvi nuo pat jo pradžios. Buvo kelios dešimtys ir iš kitur atkeltų kalinių, kituose lageriuose ištvėrusių po penkerius, po aštuonerius metus. Kiti iš jų, be lagerių, dar įvairiuose kalėjimuose buvo išstupėję po keletą metų. Tai buvo nepaprasti žmonės, be išimties, perėję ugnį ir vandenį tiesiogine prasme, – speigus ir pragarišką karštį. Tai buvo žmonės – didelės fizinės jėgos ir atkaklios valios, – pašėlusio pasiryžimo nugalėti ir gyventi. Tai buvo ir likimo globotiniai. Nebūtų jiems gelbėję nei jėga, nei valia, jei akloji laimė jiems nebūtų atsitiktinai šyptelėjusi.

1942 metais Štuthofo lageris iš Gdansko miesto savivaldybės perėjo valstybės žinion. Jis buvo atiduotas SS

organizacijai, pasidarydamas jos lyg ir kažkokia privati nuosavybė su visu negyvu ir gyvu inventoriumi, į gyvojo tarpą įskaičiuojant ir kalinius. Ir vis dėlto nuo to meto padėtis lageryje ėmė pamažėli gerėti. Senieji lagerio veteranai, išlikę gyvi nuo 1939 metų, pasakojo apie savo ankstyvesnius išgyvenimus stačiai neįtikėtinų dalykų, – neįtikėtinų, žinoma, tiktai tiem, kurie vokiečių koncentracijos lagery nėra buvę.

1943 metais tieji veteranai, kaip prityrę vilkai, jau buvo sugebėję prasimušti į geresnes pozicijas, užimti net valdančias vietas, daug nusveriančias lagerio gyvenime.

Lagerio valdžia kalinių rankose! Žinoma, šiame pasakyme daug kas perdėta, bet ir teisybės nemaža. Iš esmės čia buvo kažkas panašu į tai, kas buvo senosios caro Rusijos baudžiamos sistemoje: baudžiauninko savininkas galėjo savo vergą bausti, plakti, parduoti, ant šunies išmainyti, bet be baudžiauninko pagalbos gyventi vis dėlto negalėjo. Tokią padėtį meistriškai vaizduoja, pavyzdžiui, įžymusai rusų rašytojas Gončiarovas pagarsėjusiam romane „Oblomovas“. Dvarininkas Ilja Oblomovas ne tik negalėjo be savo baudžiauninko Zacharo pagalbos gyventi, – jis pats pasidarė Zacharo vergas. Zacharas, negalėdamas ištrūkti laisvėn, faktinai darė su savo ponu ką norėjo. Būdamas beteisis, ištisai priklausydamas pono nuotaikos, galėdavo ponui primesti savo valią. Kažkas panašaus buvo ir Štuthofo koncentracijos lagery, SS vyrų su kaliniais santykiuose.

SS nariai galėjo kalinį kiekvieną momentą nušaut, pakart, pagaliau ar akmeniu užmušt, mesti šunim sudraskyti, apiplėšti, išplakti, degutu ištepti – taip ir toliau, taip ir toliau. Kalinys buvo anapus įstatymų. Jis jokių teisių neturėjo. Joks teisingumas jo negynė. Jis reiškė mažiau, negu bet kuris daiktas, inventoriaus knygoje įrašytas. Ir vis dėlto SS vyrai be kalinių pagalbos negalėjo nei lagerio tvarkyti, nei privačiai

gyventi. Tokie kaliniai zacharai buvo daugiausia lenkai, ištvėrę Štuthofe nuo lagerio pradžios, ir vokiečiai, iš kitų lagerių atkelti, – daugiausia kriminalistai, homoseksualistai ir Biblijos tyrinėtojai.

Šitokia tvarka nusistovėjo tikrai ilgai, per didelį vargą ir klaidas kančias. Ir vis dėlto negalima apie lagerį kalbėti kaip apie pastovų, nesikaitaliojantį vienetą. Lageris gyveno nuolatine raida. Keitėsi laimė karo laukuose, keitėsi nuotaikos vokiečių visuomenėje, keitėsi nuotaikos ir lageryje. Keitėsi žmonės, viršininkai ir kaliniai. Keitėsi potvarkiai, kaitaliojosi bendroji tvarka. Tačiau šiuos, kaip ir daugelį kitų, daug svarbesnių dalykų, galima suvokti, tikrai ilgesnį laiką lageryje pagyvenus.

Vos įžengus į Dievų mišką, atrodo, kad senieji dievai iš čia išnyko be pėdsako, – kad čia įsikūrė pragaras, kurį okupavo SS vyrai, senuosius velnius į karcerį susodino, patys užimdami jų vietas – prie dubens ir prie stuomens.

III. VAŽIUOJAM...

1943 metų vasaris, kovas. Vokiečių okupacinė valdžia skelbia Lietuvos jaunimo mobilizaciją į vokiškas SS eiles. Šaukia stoti ir vokiškom bausmėm nestojantiems grūmoja.

Jaunimas bausmių nenusigąsta. Jaunimas į SS neina. Jaunimas traukia:

Tu girele, tu žaliaji...

Jaunimas traukia į žaliąją girelę.

Jaunimo suėmimo įstaigose tarytum giltinės vaikštinėta. Į raštinę, kur turėjo būti paimta keli šimtai jaunuolių; ateina vos keturi penki, ir tie patys – šleivi, kreivi, persimetę it sudžiūvusi žagrė, luoši ir klipatos, aiškiai netinką SS šėkui pjauti.

Vokiečiai, jaunimo šaukėjai, sėdi pažaliavę. Gėdis į raštinės dirstelėti. Smulkūs šnipeliai ir kitokie baudžiauninkėliai palaižos zuja iš paskutiniosios. Jų pastangos – tuščios.

Kažkur iš požemio, iš tamsių okupacinės valdžios kabinetų pro baudžiauninkėlių pastumdėlių lūpas girdėti įtūžęs maurojimas: lietuvių inteligentija gausianti kas jai priklausą. Šitokios kompromitacijos valdžia nedovanosianti: Lietuvos jaunimas vokiečių generaliniam komisarui Rentelnui aiškiai pagadino karjerą. Rentelnas buvo patikinęs Berlyno dėdes, kad Lietuvoje, kaip ir kitur Pabaltijyje, „visa būsią tvarkoj“, o čia – perkūnas žino, kas pasidarė!

– Na, kad jau griebtime – tai griebtime! – ateina rūgštūs balsai iš didžiųjų Vilniaus gestapo rūmų.

Gandų daugybė. Vienas už kitą baisesnis. Oficialiai skelbiamomis žiniomis niekas netiki. Teisybės niekas nežino. Ten, esą, jau tiek ir tiek žmonių suėmė, ten – jau išvežė, ten – jau sušaudė. Kaune, esą, tiek ir tiek žmonių jau pritrūkę, provincijoje – trūksta dar daugiau.

Negera, nemiela dūšioje.

– Et! Nuo likimo nepabėgsi! – numoji ranka žmogus. – Kas bus – tas bus, vis tiek: „Visi mes esame svečiai pasauly...“

Iš kažkur atsirado staigus noras skaityti knygas apie kalinių, apie katorgininkų gyvenimą. Apie jų skurdą, apie jų dvasios stiprybę, apie laisvės pasiūlgimą. Prisirinkau tokių knygų, – apie klasikinę katorgininkų šalį, apie Sibirą. Skęstu jose. Prisimenu Vaižganto paguodžiantį šauksmą:

– Lietuviai, nebijokite turmos!

Kovo 16 diena. Bevartaliojant kalinišką knygą, 23.30 valandą laiptuose pasigirsta sunkūs kaustyti žingsniai.

Trep trep trep – vokiškai kaukši.

Pažvelgėme viens į kitą, išgirdę kaukšėjimą. Be žodžių aišku:

– Ką dabar griebis?

Duryse ilgas skambutis valdančiu tonu. Širdys stabtelėjo. Bato duslūs smūgiai į durų lentas.

Taip ir yra: du gestapininkai. Pilki! Pakaustyti.

– Ar yra toks ir toks? Parodyk pasą. Ar turi ginklą? Pasiimk kepurę ir dar šį bei tą, kad nori. Daug nereikia. Dviem, trim dienom, – daugiau nereikėsia.

Krata – labai paviršutiniška, neverta gestapo vardo garso. Paėmė kažkuriuos senus laiškus. Keletą niekuo nekaltų rankraščių, kas pasitaikė. Medžiaga, iš kurios nieko neišpeši. Medžiagos jiems tartum nė nereikėjo. Svarbu buvo tik tai, kad šį bei tą gavo paimti.

Mūsų širdyse nyku. Mūsų veidai suakmenėję. Tik rankos trupučiuką virpa. Ir – tiek. Ir – visa.

– Baly, laikykis! – atsisveikinimui palydi mane du balsu, pilni tokios neišbrendamos kančios ir tokios neaprėpiamos meilės, kad jų palydėtam ir į kartuves eiti būtų jauku.

– Aš – tai ištversiu. Tik jūs... O, būkit palaimintos!

Iki gestapo rūmų Vilniuje man netoli. Slepu, trepu – ir jau ten.

Vienos durys, kitos; koridorius, kiemas, durys – ir aš jau požemio karalystėje.

Snūduriuojąs gestapininkas prie įėjimo. Nieko daugiau.

– Kas, po velnių, ar aš tiktai vienas būsiu?

Ilgai vazojosi mieguistas gestapininkas, kraustydamas mano kišenes ir atiminėdamas daiktus. Žiovauja, akis trina. Baisiai nuobodu jam. Man – dar nuobodžiau.

Tuo tarpu koridoriuje už geležinių, panašių į akėčias durų žingsniai. Daugelis jų. Kuždesys.

– Sruoga! – girdžiu lietuvišką nusistebėjimo balsą už durų, panašių į akėčias. Žvilgteriu atgal – pažįstami veidai. Vienas, kitas, trečias... Vilniaus lietuviai inteligentai.

– O, aš – nebe vienas! Vadinasi, muilo iš manęs nebevirs!

– Sveiki, kaimynai! – šuktelėjau, praeidamas pro šalį, kol įgrūdo mane į požemio peryklą.

Į ląstą įgrūdo mane vis dėlto vieną. Joje buvo daugiau. Ji buvo pilna. Lyg ir kriminalinė publika, tiktai vienas iš jų visą naktį rožančių kalbėjo be paliovos. Vietos nėra. Šiaip taip išsitiesiau ant grindų išilgai kameros ir spoksau. Lemputė mirksi palubėj. Palubėj ir langelis, baltai nuteptas, kad einančiųjų šaligatviais kojų nepamatytum, – kad ir praeiviai nežinotų, kas ir kaip už tųjų stiklų apačioje dūsauja. Aš – kalinys? Juokai!

Po valandos sugirgžda rūsio durys, – įverčia mum kailiniuotą pilietį. Storai šneka. Bene bosas koks iš Įgulos bažnyčios? Ne, baritonas, preferanso klasikas. Atsargos kapitonas. Netrukus čia įkiša dar du pažįstamu. Mes jau keturi – netrauks perkūnas.

Kaip pamažu, kaip nenoromis rūsy aušta diena! Lyg jai gėda kažko būtų.

Na, išaušta, – tik ji neatneša jokių pakeitimų. Vėlai vakare iš namiškių gaunu siuntinėlių. Lašinių, kavos, dar šį tą.

Tokia laimė žmogaus gyvenime retai tepasitaiko! Namiškiai dar laisvi! Tiesia pagalbos ranką... Ne, turbūt neverkė... Ne, ne!

Kitą rytą parūdijęs gestapininkas, žemai nusilenkdamas, įleidžia į mūsų rūsį tokį vokiečių su blizgančiomis sagomis.

– Kuris čia bus profesorius? – prašneka saguotasai.

– Taigi aš jau toks būsiu, – paslenku arčiau saguotojo. – „O, geru konjaku dvokia, – pamanau, – bene visą naktelę bus pravargęs?..“

– Ar žinai, pone profesoriau, kas atsitiko, per paskutini dvi savaitis?

– Hm... – sakau, – kas čia tokio būtų galėję atsitikti? Ne, nepamenu. Nieko gera nepamenu. Kur? Kaip?

– Kas atsitiko Lietuvoj per dvi savaitis?

– Tikrai, nepamenu. Aš, mat, pastaruoju metu buvau pasinėręs darbe. Teatrui verčiau pjesę eilėmis... Jambu tokiu, šekspyrišku... Rašiau studiją apie Florencijos renesansą... Laikraščių nė neskaičiau...

– Juk pastebėjai, kad universitete paskaitose studentų kas kartas buvo vis mažiau ir mažiau, kol pagaliau jų visai nebeliko? Kur jie dingo?

– Ne, pone, tokių dalykų aš negaliu žinoti. Nieko nepastebėjau. Aš buvau gavęs iš universiteto atostogų literatūros

darbui dirbti ir pats į paskaitas nevaikščiojau. Jas kaip tik užvakar tepradėjau, apie vokiečių ankstyvąją romantiką... Studentų, mano išmanymu, buvo visiškai pakankamai...

Šiuo diskusijos buvo baigtos, – prasidėjo pamokslas. Sakė jį tasai Vilniaus gestapo viršininkas saguotasai, per naktelę su konjaku prasimeilinęs. Dėstė jisai didelius daiktus apie vokiečių dorybes, apie nacionalsocializmo išmintį.

– Jum laisvė yra atimta ilgam laikui, iki karo pabaigos, eventualiai iki gyvenimo pabaigos, – dėstė jisai, mostaguodamas sugniaužtu kumščiu. Kaip tiktai šiuo saguotosios dvasios pakilimo metu mano kolegai, amžinajam studentui teisininkui, trupučiuką praplikusiam jaunais meteliais, Ciuberkių Jonui kažkas galvoje pasipainiojo: ėmė jisai ir nusikvatojo visa gerkle.

– Ko tu juokies tenai, a? – papyko pamokslininkas. – A, ko tu juokies? Ar nori eiti su manimi drauge?

Ne, – Ciuberkis nenorėjo niekur su juo vaikštinėti. Juo labiau kad jo viena koja buvo basa. Galas jį žino, kur jis ją buvo nususukęs. Ji dabar buvo jam paišinu gipsu aplipdyta.

– Va, mano koja kokia, atseit, nepaslenku... – pravartu kartais ir nusukta koja turėti.

– Mūsų, vokiečių, šimtas milijonų, jūsų – tik trys milijonai, kaip jūs drįstate prieš mus eiti! – Ciuberkio išvestas iš girtos pusiausvyros, ėmė karščiuotis saguotasai.

– Kiek tai liečia mane, – įsidrašinau ir aš, – tai aš niekur nevaikštau. Aš esu poetas ir jokia politika nesiverčiu.

– O! – šuktelėjo jisai. – Poetai gali būti dar pavojingesni!

– Na, jau... Reichas – toks galingas, aš – toks menkas... kurgi čia... Nežinau, kaip aš galėčiau būti pavojingas...

– Kaip išdrįsai abejoti vokiečių kariška galybe ir pergale? – ėmė sketeriotis jisai. – Per paskaitas, per pasikalbėjimus viena kita šypsena, viena kita ironiška pastaba... Mum to

gana. Mum daug nereikia... Mes, nacionalsocialistai, esame konsekventiški: lietuvių inteligentija eina prieš mus – lietuvių inteligentija turi būti sunaikinta. Jūs važiuojat pirmoji... Ties jūsų galvomis pastatytas ženklas... – Čia jisai ore apibrėžė didelį klausimo ženklą. – Nuo šiol jūsų universitetai uždaromi, visa profesūra suimta...

– Visa profesūra? Suimta?

– Visa, be išimties. Gimnazijos taip pat uždarytos... Eisite visi...

Dabar nusijuokiau ir aš. Gestapas visuomet meluoja. Negalimas daiktas, kad ir dabar gestapininkas teisybę saktų. Būtų buvus suimta visa profesūra, mes čia, rūsyje, vis tiek būtume pajutę. Dabar – niekur nieko. Et, meluoja latras, – gąsdina!

Man tačiau nepasiūlė su juo pasivaikščioti, – mus visus tuojau iš rūsio į kiemą išprašydino.

Gestapo kieme – gražus būrelis Išrikiuotų žmonių, apie tris dešimtis, jų tarpe – geri pažįstami. Iš karto jaučiau pasidarė. Kaip rusai sako: na mirų i smertj krasna – viešumoj ir mirti gražu.

Du sunkvežimiai – ir birbiname į Kauną.

– Sudieu, Vilniau, – tu dar išgirsi mus!

IV. ...NEŽINOMA KRYPTIMI

Dengtuose sunkvežimiuose susėdame ant patogių suolų. Apsauga – menkutė. Du ar trys gestapo kareiviai, ir tie patys automatinius šautuvus pasidėjo kampe, pypkę papsi, snūduriuoja.

Šokti iš mašinos ar nešokti? Iššokti visiškai lengva. Ypač mišku važiuojant. Kol jie sustos, kol pradės šaudyti, toli galima nukulniuoti... Pavyks pabėgti ar nepavyks, kitiems padėtį labai pasunkinsi, – keršys jiems. Pagaliau mes turbūt per menki nusikaltėliai, kad taip nerūpestingai saugo. Nieko rimta nebus...

Kaune pataikėm stačiai į gestapo kiemą. Mandagiai suprašydino į vidų. Vienus tenai sukimšo požemy į tokias kajutes, kurios labai tiktų kalėm vaikus vesti: ir skersas bandai atsigulti, gulies išilgai ir įstrižai, – niekaip neišsitenki, nors tu ką! Likusius vyrus suprašė į urvą, besirandantį po Kauno gestapo įstaigos laiptais, – vietos ten dar mažiau, oro gi visiškai šykštu. Trošku. Tamsu. Nyku.

Kauno gestapininkų elgesys visiškai nesuprantamas. Sugrūdo į šunišką skylę, bet gana dažnai ją vėdina. Elgiasi labai mandagiai. Bičiuliškai prakalbina, prakalbinti – mielai šnekučiuojas. Geram pusvalandžiui išleido visus į kiemą pasivaikščioti, – apsauga taip pat menkutė. Pietum ir vakarienei pakvietė į SS valgomąjį ruimą. Švarios staltiesės, patogios kėdės, merguželių mandagus patarnavimas. Valgiai – nesudėtingi, bet gerai pagaminti, sotūs, gausūs, – valgyk, kiek nori. Pavalgius galima rūkyti, esesininkai net cigaretėmis vaišina it kokius lauktus svečius.

Kaip su tokiu elgesiu suderinti patalpos šlykštybę?

Bjauriausia, nieko nežinome apie padėtį. Kas darosi mieste?

Šiaip taip susiorganizavome žinių rinkimą. Paaiškėjo, kad niekas mūsų nei tardys, nei teis, – visa esą jau atlikta avansu, mūsų nevarginant...

Esą, bandysi jus tardyti ir teisti – nieko doro iš to nebūsią. Jūs visai neįgysite savo kaltes ir ginsitės. Reikėtų tuomet suvesti jus akistaton su tais žmonėmis, kurie apie jus žinių suteikė... Nesą kvailių dėl tokių niekaniekių išduoti savo agentus – žiniatiekiaus! Todėl, esą, ir nutarta jus be jokio tardymo pavėžėti į Rytprūsius – trupučiuką prūsiškai pamokyti...

Teisybė ir buvo. Mūs niekas netardė. Ryto metą – vėl puikūs, sotūs pusryčiai su SS vyrų cigaretėmis. Po pusryčių – ruoštis į kelionę. Leido net laiškelius kauniškiam draugam parašyti – pasižadėjo nunešti. Susodino į prašmatnų autobusą – ir vėl su menkute sargyba išvežė iš Kauno. Į Vokietiją, į Tilžę. Sakė, iš ten būsią galima protestai rašyti dėl suėmimo ir kitų galų.

Tilžėje mūsų žinion atidavė kalėjimo bažnyčią – erdvią salę ketvirtame gražaus mūro aukšte. Salėj – mes vieni. Salė – švari, atdari langai, oro daug, gali po salę vaikščioti, kiek nori. Maistas – bendras, kalėjimiškas, bet švariai gaminamas, mandagiai paduodamas. Salės prižiūrėtojas – senas kalėjimo tarnautojas, visiškai sukalbamas, pasižadėjęs nematyti, kai mes salėje rūkome, – ir savo žodį išlaikęs. Kas antrą dieną leido į kiemą pasivaikščioti. Atvedė į salę barzdaskutį – kas norėjo, galėjo pasinaudoti nemokamai. Surinko prakiurusius batus – nemokamai sutaisė. Leido laiškus namo parašyti ir tučtuojau sąžiningai išsiuntė. Po aštuonių dienų susodino mus į švarų trečios klasės vagoną – ir išvežė iš Tilžės nežinoma kryptimi.

Salės prižiūrėtojas, gavęs lašinių gabalą, pasišaukė į atskirą kambarį mūsų salės seniūną, vyriausiąjį iš mūsų tarpo – Vilniaus universiteto profesorių Jurgutį. Tenai Jurgučiuui ir pranešė, kur mus veža, – veža, esą, ten, iš kur dar niekas nėra grįžęs, – į koncentracijos lagerį. Tokios naujienos prof. Jurgutis neišdrįso niekam pasakyti. Grįžo tiktai visas paraudęs, mūsų apipultas – kažką tiktai apie moteris ir juodas kojines numykė. Be jo – niekas nežinojome, kur važiuojame. Iš gestapininkų mandagaus elgesio atrodė, kad mus tremia papraston ištremtin į Vokietiją. Švariame trečios klasės vagonė sėdėjo vos keli SS kareiviai, prieteliškai šnekučiavo, ir mes jautėmės, tarytum būtum buvę paprasti keleiviai. Juo labiau kad Tilžės kalėjimo valdžia mum buvo davusi kelionei po kelis „buterbrodus“, dailiai į švarų vaškinį popierių suvyniotus.

Gdansko geležinkelio stotyje pasitiko mus stambus gerai ginkluotų gestapininkų būrys. Mūsų traukiniu atvažiavo apie du šimtu kalinių, daugiausia – gudų ir lenkų nuo Baltstogės.

Gdansko gestapininkai pasirodė besą visiškai kitokios veislės padarai. Jiem patiem buvo neaišku, žmonės jie – ar šiaip koks dvikojis nesusipratimas. Mus žmonėmis jie nelaiškė. Pradėjo mus kimšti į sunkvežimius drauge su daugeliu kitų kalinių. Sunkvežimiai – maži, žmonių – daug. Nesutelpa visi. Netelpančius, šuniškais žodeliais palydėdami, gestapininkai ėmė buožėmis pamaigyti, kad jie plonesni pasidarytų.

Buožė – visuomet buožė: reikalingas daiktas, bet kietas. Jos pastangomis vietos sunkvežimiuose bežiūrint atsirado. Tai kas, kad vieno kojos susipainiojo su kito galva pagal silkių pavyzdį, kad vienas kniūbsčias kriokia, kitas ant jo raitas joja, – kad vienas stena, kitas rėkia, – sutilpo visi.

**ĮSIGYKITE
KNYGĄ DABAR**

obuolys.lt